

**Irodalmak,
történelmek,
szemléletek
a Felsőmagyar-
ország Kiadó
Vízjel sorozatában**

Babus Antal:
Árral szemben
2007.
Papp Endre:
Szemléletünk próbája
2007.
Ekler Andrea:
„A közöny az ördög
karosszéke”
2008.

„Fölfogásom ma is roppant eklektikus, mert azt aztán végképp sikerült a fejembe csempészni – nem volt nehéz –, hogy ennek a népnek a történelme az irodalom nélkül nem érthető meg, sőt hogy csak abból érthető meg igazán. Így a két »diszciplína« számomra együtt mozog, egy irodalmi műre, mint a történelmünkben való tanúságtételre is nézek általában, ugyanakkor nagyon erős a bennem lévő hajlam, hogy közös sorsunknak, úgy ahogy van, esztétikai, morális – tehát ember- és nemzetformáló! – »üzenetet« is tulajdonítsak.” N. Pál József *Személyes sorok* című bevezető írásában, melyet a Felsőmagyarország Kiadó Vízjel sorozatának egyik első („A megtartók jöjjenek...”) kötetében találunk, nemzetről, irodalomról, történelemről ír. Egy olyan felfogással szembesülhetünk itt, mely egységként tekint történelemre és irodalomra, megértésüket egymásból származtatja. Az N. Pál Józseftől származó idézet nem véletlen: a Vízjel sorozat szerzői – természetesen mind-mind más és más szemlélettel és merítéssel – jelentős hangsúlyt fektetnek a történelemre. A főként irodalomtörténeti tanulmányokat, kritikákat és esszéket megjelentető sorozat köteteiben nyomon követhetjük a XX. századi magyar irodalom eseményeit, persze eltérő hangsúlyokkal. Hol a két világháború közötti, hol az 1945 utáni alkotók kerülnek a figyelem középpontjába. A szerzők azonban nemcsak irodalomtörténetet írnak, nemcsak esztétikai értékük szerint értelmezik, elemzik a műveket, hanem egyben a huszadik századi magyar történelmet is bemutatják. Az irodalmi alkotásokon keresztül tekintenek a történelemre, vagy éppen fordítva: a történelem, a történelem eseményei, adatai felől közelítenek az irodalomhoz. A fentebbi szempontokon kívül is találhatunk kapcsolódási pontokat a sorozat köteteiben. Ilyen például Németh László munkássága, s értem ezen mind szép-irodalmi, mind közéleti tevékenységét. N. Pál József már említett kötetében egész fejezetet szentel a szerzőnek, foglalkozik a *Gyász* című regényével, Németh Lászlónak az ötvenes években betöltött irodalompoliti-

kai szerepével, vagy említhetnénk levelezését is. Bertha Zoltán kötetében (*Sorsjelzők*) szintén olvashatunk a *Gyász*ról, míg Ács Margitában (*Jeleneink és múltjaink*) Németh László 1945 után született tanulmányairól, például a *Levél egy kultúrpolitikushoz* vagy az *Újkor* című írások szemléletéről. S ha Németh Lászlóról van szó, nem hagyhatjuk figyelmen kívül a Pécsi Györgyi *Folytatódik* című kötetében fellelhető esszét sem, mely a Tiszatáj Könyvek között, 2001-ben megjelent Németh László-émlékkönyv kapcsán vitatkozik a szerző fogadtatásáról és értelmezéséről. S amellett, hogy megállapítja, Németh életműve a magyar irodalmi kánon része, azt is hangsúlyozza, hogy „az egykori, nem is olyan régi, valóban országos kultusz után ma a csöndes méltatások és a demonstratív hallgatások zónájába került.”

Babus Antal *Árral szemben* című kötete szemléletmódjában erőteljesen kapcsolódik a fentebb említett tendenciákhoz. Ha csak végigtekintünk a tartalomjegyzéken, rögtön kiderül, hogy a szerző érdeklődési köre a történelem és az irodalom határvidékére esik. Olyan irodalomtörténeti írásokat olvashatunk Babus könyvében, melyek nem egyszerűen az irodalomról beszélnek, hanem minduntalan megkísérelnek az események mögé látni. A címeket szemlélve az is kiderül, hogy Babus a magyar irodalom egy olyan vonatkozásával is foglalkozik, melyet az utóbbi időben igencsak elhanyagoltak: egyfelől tárgyalja az 1945 utáni korszak Szovjetunió által meghatározott kultúrpolitikáját, másfelől betekintést nyerhetünk az orosz irodalom műhelyeibe is. A kötetet nyitó írás Németh László szovjetunióbeli (1959-es) utazását járja körül. Nem egyszerűen az utazás krónikáját írja meg Babus, hanem alapkutatót végez: megpróbálja feltárni az utazást kiváltó vagy kényszerítő okokat, majd Németh két, a Szovjetunióban írt cikkét elemzi. Az elemzés közben felvillantja mindazokat a világpolitikai eseményeket, melyek hatással lehettek mind az utazásra, mind a cikkek megírására. Az utazást feldolgozó szöveg tétje pedig nem más, mint az állásfoglalás Németh László útja kapcsán, hiszen ez az út és a közben napvilágot látott publikációk rengeteg vitát váltottak ki az író értekező prózáját értelmezők körében. Babus Antal elemzésében az olvasó betekintést nyerhet a letűnt rendszer működésébe, abba, ahogyan a cenzúra és az ideológia megkísérelte a magaszázjéze szerint átformálni a tényeket. Már a Németh utazását tárgyaló írásban felbukkan Jevgenyij Dolmatovszkij orosz író neve, akit a „szovjet kultúra irányítói” azért küldtek 1957 tavaszán Budapestre, hogy feltérképezze a magyar írók viszonyulását a

szovjet rendszerhez. Hogy mennyire nem egy baráti tartózkodásról van szó, az már abból is látszik, hogy Dolmatovszkij a jelentéseit nem a szovjet írószövetségnek küldte, hanem a párt legfelsőbb vezetésének. Babusnak az ötvenes évek kultúrpolitikával vagy a népi mozgalommal foglalkozó szövegei olyan szempontot tárnak elének, amelyet mindenképpen érdemes szem előtt tartani, ha a korszakról gondolkodunk. Tudva azt, hogy nincs egyetlen helyes értelmezés, hogy nincs egyetlen helyes út, s hogy a történelem elbeszélhetősége és összefoglalása feltehetőleg csak ábránd. Ahogyan ábránd az is, hogy az irodalmat értelmező kritikusok egységes álláspontot képviseljenek az irodalommal kapcsolatban. Márkus Béla *Tények és képzetek* könyve kapcsán írja Babus, hogy manapság a legtöbb vita – irodalmi berkekben – „az értelmiség és az irodalom feladatának eltérő felfogása körül” lángol fel. A lényegre tapint rá a szerző, ahogyan teszi ezt Ekler Andrea is „*A közöny az ördög karosszéke*” című kötetének felütésében.

„Ahogy az egyes ember életében a minőségi lét egyik alapfeltétele az időszakonkénti számvetés, úgy egy-egy közösség számára is éppoly elengedhetetlen, ha létét nem kívánja a létezés vegetációjába süllyeszteni. A szembenézés nem tűri a hazugságot, de még az eufemizálást sem.” Így kezdi Ekler Andrea *Cselekvő értelmiség* című írását, amely eredetileg az MTA szék-házában a *Művészet – Tudomány – Társadalom* című konferencián hangzott el. A szöveg, mely a jelenkori magyar művelődés esélyeit latolgatja, a közösség egységében gondolkodik, s abban, hogy egy közösséget a művelődés hagyománya, ennek megőrzése tarthat meg közösségként – különben emberek halmazává, tömeggé válik. Az összetartozás a közös tapasztalaton múlik, azon, hogy valamely eseményt, történést egy csoport vagy közösség közösen tapasztaljon meg, és azt közel hasonlóan értelmezze. Ennek a tapasztalatnak az átadása, és nem mellékesen az elfogadása jelentheti az összetartozást. Közös tapasztalatok, közös értelmezések nélkül csak tömegek vannak, melyek nem válhatnak közösséggé. És Ekler Andrea jól mutat rá a lényegre a művészeti és a tudományos élet szembeállításával. „A jelenkori [tudományos] viták a jövőben dőlnek el, akkor válik világossá, hogy a felmutatott értékek közül melyek bizonyulnak valóságos értékeknek, s melyek pillanatnyi mutatóványoknak.” Kortárs irodalomértésünk – legyen az az irodalomkritika vagy az olvasó – ítéletének jogosságát az időbeli távolság dönti majd el. Klasszikus példa erre a francia irodalomtörténet kiemelkedő éve, 1857. Ekkor jelent meg Flaubert *Bovarynéja*, melyet a kortársak meglehetősen

kritikusan fogadtak, szemben Ernest Feydeau *Fanny* című regényével, amely az 1858-as megjelenését követően hamarosan a tizenharmadik kiadását is megérte. A *Bovaryné* szerzőjét perbe fogták, s „bírótság előtt vezekelt a polgári erkölcs megsértéséért. Nem volt-e a *Bovaryné* voltaképp házasságtörési regény? Amilyenekből nemsokára műfaj lesz, sőt legfőbb és szinte egyetlen műfaj...” (Babits Mihály: *Az európai irodalom története*) S nemcsak műfaj lett belőle, hanem a rátekintés távlatából a modern regény megalapozója, ahogyan azt Hans-Robert Jauss is írja az *Irodalomtörténet mint az irodalomtudomány provokációja* című jól ismert tanulmányában: „Amikor aztán a kezdetben csak a műértők szűk köre által befogadott és a regényírás történetének fordulópontjaként értékelt Madame Bovary világsiker lett, az általa meghódított olvasóközönség szentesítette az új elvárásrendszert, s ezzel Feydeau gyenge oldalait – cikornyás stílusát, divatmajmolását, vallomás jellegű lírai kliséit – elviselhetetlennek bélyegezte, s a *Fanny*ból elfonnyadt, tegnapi siker lett.” Visszatérve Ekler Andrea megállapításához: úgy gondolom, az előbbi példa jól szemlélteti a szerző igazát. Jelenkori irodalomértésünk vitái és helyzetharcai eltűnnek majd, s csak a teremtett értékek maradnak fenn. Így hát – ahogyan Ekler is írja – a „szükséges protestálás és kényszerű sírás mellett be kell tölteni az értelmiségi léttel járó, abból is eredő kérdező szerepet, mert csak így lehet válaszokhoz jutni.” A szükséges protestálás és kényszerű sírás vitatható, azonban a kérdező joga elvitathatatlan. S ezzel talán válaszhoz is jutottunk a Babus Antal feszegette kérdésben. Az értelmiség – és értem ezen az irodalommal foglalkozó értelmiséget is – főadata a kérdező, s a válaszok minősége a műalkotások értékéről fog árulkodni. A jelenkori kérdéseinkre is választ kínáló alkotások álltak az idő próbáját, s tudnak közös tapasztalatul szolgálni, míg csak a jelen kérdéseire válaszoló művek esetében igencsak kérdéses, hogy milyen válaszokat nyújtanak majd egy jövőbeli értelmező számára. S hogy mennyire nem szakad el Ekler saját elméleti megfontolásaitól, azt jól mutatja a „*jövő*” regény című írása, melyben Németh László *Irgalom* című regényének kísérel meg olyan kérdéseket feltenni, melyek közelebb vezethetik a mai olvasót az alkotáshoz. Egy narratív olvasat felvillantásával, a regénybeli névadásra való figyelmezteléssel vagy az emlékezet működési elvével a szerző olyan utakat nyit meg az értelmezés számára, melyek akár a kortárs irodalomkritikát is válaszokhoz juttathatják, ha az felteszi kérdéseit. És miközben megteszi elméleti állásfoglalását,

a szerző arról is bizonyóságot tesz, hogy az irodalom – még ha kritika is – személyes dolog. Ha lehet mondani, a legszemélyesebb. Négy írás is sorakozik a kötetben Sütő Andrásról, köztük portré, recenzió és búcsúzás. Ekler Andrea értőn és elfogulatlanul értelmezi Sütő munkásságát, rámutat a pályakezdő évek sematizmusára, majd az olyan művek értékére, mint az *Anyám könnyű álmat ígér* vagy az *Engedjétek hozzám jönni a szavakat*. És mindemellett nem rejti véka alá személyes kötődését sem, a szerzőt méltató írásában unokaként mond búcsút, unokaként, aki megfogadja a nagyapa intelmeit: „De ne higgye, hogy telhetetlen vagyok, teljes szívemből köszönöm, amit ajándékként kaptam, s ígérem, igyekszem lelkiismerettel gazdálkodni vele.”

És ha az előbb azt írtam, hogy Ekler Andrea kérdéseivel utakat nyit az értelmezés előtt, akkor ugyanúgy igaz ez Papp Endrére is. A *Szemléletünk próbája* kötet címében hordozza a szerző vállalását: próbára tenni, bizonyítani az általa képviselt érvek, értékek jogosságát – mi több, létjogosultságát. Az *Identitáskereső irodalomértésünkben* című bevezető szövegben a szerző irodalomértésünk hagyományos szétszabdaltságáról és megosztottságáról ír. Arról, hogy a szembenálló „vélekedések nemcsak eltérő szemléleteket, érzéseket képviselnek, hanem markánsan különböző kultúrafelfogásokat és identitásképeket is. Mintha az önelvű tudományosság és a nemzeti elv mágnesei folytonosan azonos pólusukat fordítanák egymásnak.” De mit is ért Papp Endre az önelvű tudományosságon és a nemzeti elven? A szerző Kulcsár Szabó Ernő a Debreceni Irodalmi Napok (2003) alkalmával elhangzott előadásával vitatkozik, mely az irodalomtudomány jelenkori feladatát abban látja, hogy a „hivatalos irodalomértelmezés egyfelől tehát a látható nyelv par excellence tudománya marad, mégpedig meglehetősen – s ebből a nézetből érthető – kritikai implikációkkal minden olyan módszertani megfontolás iránt, amely antropológiai kérdésirányokat próbál érvényesíteni az irodalomban. A diszkurzív tudományi érdekeltség következtében azonban az antropológiai kérdésirányok mégiscsak visszajutnak egy kultúratudományként funkcionáló irodalomértelmezés terébe.” (Papp idézi Kulcsár Szabót) Majd rámutat arra, mármint Kulcsár Szabó Ernő, hogy az irodalomtudománynak lehetősége van arra, hogy az antropológia megszüntethetetlen terhére „a nyelv és szövegiség dezantropomorf működésének tapasztalatával ellensúlyozza.” Ebben a felfogásban egyszerre van jelen a kérdezés antropológiai irányultsága, ugyanakkor – nagyobb hangsúllyal – az ellene való küzdelem, ahogyan ezt Papp Endre is megállapít-

ja. Az önelvű tudományossággal, mely elsősorban nyelvi és a szövegiség kérdéseit preferálja, a nemzeti elvet állította szembe a szerző, mely a fentebbiekből fakadóan sokkal inkább antropológiai kérdéseket feltételez. A nemzeti elven érti, mint írja, az „irodalomértés olyan jellegzetes válfaját, amely a kommunikációs gyakorlatban megvalósuló egyéni és a tőle elválaszthatatlan közösségi önazonosság-képződés (és -képzés!) nyelv művészeti változatait vizsgálja, illetve az értelem- és ítéletalkotás történeti folyamatában a nemzeti modellt bizonyos, a létmódjából természetesen adódó, identifikáló jegyek alapján autonóm kulturális alakzatként fogadja el. Nem más ez valójában, mint közösségalkotó vonatkozási rendszer. Az önszemlélet és az önmegértés nyelvi-szociális kerete.” Úgy gondolom, hogy az irodalmi interpretációk esetében az antropológiai kérdésfelvetéssel mindenképpen számolni kell, természetesen nem kizárólagosan. Emellett, ahogyan Papp Endre is írja a nemzeti paradigma kapcsán, az „ekképpen kategorizált értelmezői gyakorlat elősegítheti a nemzeti önismeret és identitás – a verbális cselekvésben kifejeződő – valóságának az átélését”. Azonban: ebben az értelmezői gyakorlatban is figyelni kell arra a tapasztalatra, amit számára az alkotások közvetítenek. Nem tekinthetünk el a magyar irodalmi alkotások jelentette világtapasztalattól, amelyek nem feltétlenül közvetítik egy egységes közösség képét. És talán szembe kell néznünk azzal a nemzetfogalommal kapcsolatos (a romantika korából származtatható) előítélettel, mely a nemzetet egységben akarja látni. Mert úgy gondolom, ez a gyakorlat nem önazonosságunkat kérdőjelezné meg, hiszen az, ahogy Papp Endre is írja, „az állandóság és a szünet nélküli módosulás összetett tapasztalata.” Így talán éppen a változásban ragadhatnánk meg a nemzetfogalmat, egy olyan antropológiai kérdés tapasztalatában, mely természetesen nem kizárólagos, de minden önelvű tudományosság ellenére is létjogosult. Papp Endre könyve állja a szemlélet próbáját, s olyan kérdéseket tesz fel – akár Márkus Béla, N. Pál József, akár Léka Géza vagy éppen Balla Zsófia köteteit elemezve, értelmezve, kritizálva(!) –, melyek közelebb vihetnek bennünket változó önazonosságunk megtapasztalásához. Él a kérdezés jogával, és azzal az értelmezői attitűddel, mely figyelemmel tekint irodalmunk változásaira, mely tudomást vesz a párhuzamos megszólalásokról, s mindeközben egy pillanatra sem téveszti szem elől meggyőződését, a párbeszédbe vetett hitét. Papp Endrével szólva: „végső soron az »etikus beszéd« gyakorlása” ez.

Vincze Ferenc